

[0391]

Fan tael en tongslach*3. Nammen fan de stektsjettel*

Bij wize fan andert oan
de skriuwer fan 'Torda'.

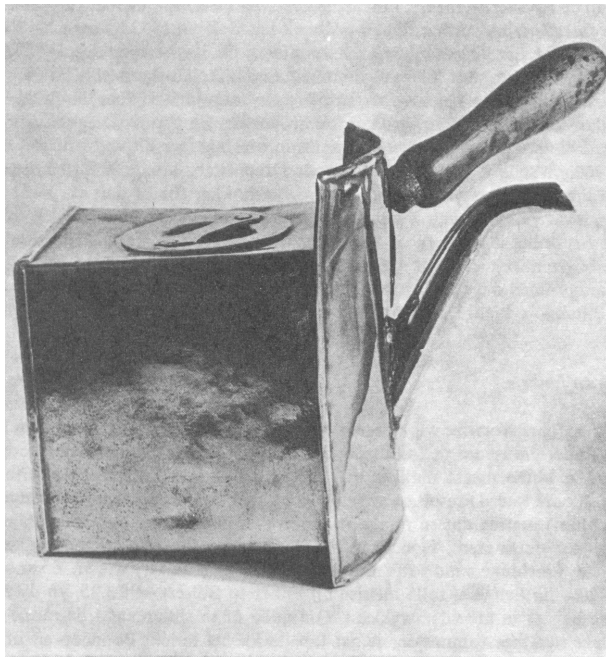
Al mear as ien kear wie ús frege nei it Ferwerter *felettrum*, in soarte fan bus of tsjettel dy't yn 'e kachel stutsen wurde kin om it wetter gauwer oan 'e soad to krijen. De leksika joegen oer it wurd gjin útslútsel, wol it Hollânsk-Fryske wurdboek fan de Fryske Akademy, nml. op *insteekketel*, dêr't wij de foarmen *faledderum* (*it*) en *faledder* (*de, it*) fine. Dat wurdboek kaem út yn 1952 en men hie dus forwachtsje kind dat *faledder(um)* (en nammers ek it synonym *spoartsjettel*) opnommen wie yn it sont, 1956, útkommen Frysk-Hollânske deel. Dat is lykwols net sa. Ik tink foar 't neist dat *faledder(um)* oansjoen is foar in Biltsk wurd. De redaksjes fan de 'Ljouwerter' (doe al ien mei de Fr. Koerier) en fan it Fr. Dagblad hawwe sa goed west om foar ús in omfrage oer dit wurd to pleatsen yn nov. 1969, yn selle 1970 folge fan ien yn 'e Drachtster; oan de anderten die dúdlik bliken dat de Bilkerts yn dit aparte wurd, yn hokker foarm dan ek, hwat eigens seagen, hwat yn safier wier is dat der bij harren gjin sinonimen nêst lykje to stean. Mar it Frysk het it wurd ek: it Ferwerter *felettrum* fan ús fraechsteller is dêr ien fan de biwizen foar. Om't it húsgeriif opkommen is mei de kachels, het it gjin sin om, oannommen dat It Bilt it wurd 'útstrield' hawwe soe, yn 'e Hollânske sibben fan it Biltsk to sykjen. De spried fan it wurd is dêr yn Fryslân ek justjes to great ta.

Foarm en funksje.

Foar de foarm forwize wij alderearst nei de ôfbylding dy't wij to tankjen hawwe oan it Sudersémuseum to Inkhuzen, dêr't it apparaet bikend is onder de namme *konkel*. Se binne meast makke fan read koper en it front waerd op 'e tiid gled poetst. It oare waerd fansels sa swart as roet, mar frou J. Sinnema-Wiersma (alear to Achlum) heucht dat se ôffage waerden mei in nije droege hânskrobber, 'om slijtage te voorkomen'. Goedkeap het it oantugen fan sa'n tsjettel net west. R. Huisman, foarhinne smid to Penjum, heugde de priis sa't dy wie yn 'e snuorje fan 1910-'20 - hij liet se al folle meitsje bij Faber to Bolsert -: f 3,25, yn dy snuorje in fikse hap út in arbeiderswyklean. Om goed ôf to sluten stekt de rânne fan de foarplaet twa-trije tomme oer it gat fan de kachel hinne. Boppeop sit in lidtsje mei in rinkje, dat der ôftild wurde kin mei in kachelheakje en it hânsel is roun (frou J. Straatsma-Rosendal to Sint Japik) en fan hout (frou G. Groenhof-Kamphuis to Sleat), wylst de tute lofts sit (frou G. van der Mey-van den Akker, oarspronklik fan Berltsum).

Yn it andert fan H. Kampen (Snits) is de funksje goed omskreaun. Om't de

kachels trochstrings heech wienen, waerd útfoun dat it wetter gâns tichter bij it fjûr siet at men in tsjettel makke, dy't troch it doarke foare yn de kachel treaun wurde koe. Der wie noch wol ris hwat mei de tsjettels. J. de Kant (alear fan It Bilt), in man út it smidsfak, seit oer de *felederom*: 'So skreven wij ut doetyds ok in ut klanteboek. Ik hef se indertyd faak soldeerd : ze waren nach al kwetsbaar en gouwris lek /... /. Ze hadden teugen dat ut water gouwres rokerich smaakte'. Of, sa't K. Bosje (foarhinne to Sint Japik) skriuwt, sloech troch min brânnen de reek troch it flaplidtsje yn 'e tsjettel, dan wie de té fan dat wetter trutsen net to drinken. Brûkt waerden se beide yn de âlderwetske klomkachels ('buiskachels' skriuwt frou Straatsma) en yn de letter opkommen hekjekachels.

Stektsjettel (foto Sudersémuseum Inkhuzen)

It is klear dat wij ús forpleatse moatte yn omstandichheden dêr't forkwisting net yn paste. Dat kinne we ek wite oan de branje dêr't mei stookt waerd. Net dat

dy spesiael mei de stektsjettel hwat to dwaen het, mar men priuwt de tiid derút. Sa is foar de minsken út de boustreek de tiid fan dizze tsjettel forboun oan it stoken mei sjudden, sa't dat 60 jier lyn dien waerd, bg. foar S.J. Brunia (earder to Kimsert); ek foar J. Verbeek-de Jong (Blije), dy't mei alve jier fan skoalle kaem om foar har mem hwat fortsjinje to kinnen (fjouwer sinten yn 'e ûre!) en yn dy tiden faek bij har pake en beppe to Ferwert in sekfol sjudden helle foar in botsen.

De nammen.

Neffens it abie folgje hjir dan de nammen dy't de omfrage yn de kranten ús opsmiet. Wij tankje de lêzers tige foar har anderten, ta út Amearika wei, sa't ek jf. B. Fokkema fan Ljouwert tank takomt, om't se ús it materiael fan it wurdboekapparaet fan de Fryske Akademy biskikte.

1. *buske (it)*, *bustsjettel (de)*. De earste foarm stamt fan J. Booy út Drachten, dy't it wurd fan memme kant heugde. De lêste kaem yn fan L.H. Rypstra út Muskegon yn Michigan, dy't it yn syn jonge, Ljouwerter jierren hearde fan syn Boarnster mem.

2. *felettrum*. It Akademymateriael bifestige foar Ferwert de foarm fan ús fraechsteller en joech fierders *feleddrum* (Dokkum en omkriten) en *f(e)leddrum* (It Bilt). Ek yn de kranteréaksjes kamen anderten foar mei in *-t-*, út Waeksens (F.) en Minnertsgea, mar dêr moat bij sein wurde dat yn de oprop dy foarm ek brûkt waerd (wij koenen doe noch gjin oaren). Troch guon lêzers dy't de foarm mei *-d-* brûkten, waerden wij dan ek op 'e fingers tikke, net fan rjochten, mar de *d*-foarm komt yndied faker foar. Ut Sint Anne stamme *faledrum*, *feledrum*, *fledderom*; út Sint Japik nêst *f(e)ledrum* en *f(e)ledderom* de opmerklike ontjowingen *fan-* en *vanledderom* (sjoch hjirnei), wylst as oare Biltse farianten út it FA-materiael noch neamd wurde moatte *fledrom* en *felederom*. *Fledder*, dat H.S. Buwalda ek foar It Bilt ken, is ús net oandroegen oars as yn de min to pleatsen opjefte fan frou H. Hoefstra-Couperus (Den Haech), dy't it heucht fan har mem, mar dy wie berne to Wergea en het wenne to Jistrum en Burgerheide. Frou Van der Meij joech foar Berltsum *fledderom*, frou Sinnema heugde fan Achlum *feledrum*. Frou Schouwerwou-Dykman (Starum) koe út har âldershûs *feledrum*. Se wie berne to Marrum - Marum, lykas dêr sein wurdt - en forfoer as jong fanke nei Froubuorren; dat it wurd foarkaem to Marrum, bifestiget T. Zoethout (Bûtenpost) ús: hij jowt foar dat plak *fledderom*, *-um*. D. de Vries (Frjentsjer) syn skoanmem, berne to Arum, nou to Sint Japik, brûkt *feledrum*: hij hâldt it foar Arumersk, hwat sjoen de Achlumer opjefte skoan kin. J. Zondervan (Frjentsjer) syn oarehelte (berne to Menaem) en syn snoar (berne to Hâllum) sizze *fledderum*. S. Ykema (Sint Anne) syn opjefte *feledrum* kin Biltse wêze, mar mooglik ek komme út Wommels, it berteplak fan syn heit, net fier fan Arum, dát yn alle gefallen earder as út Ferwâld, it berteplak fan syn mem, of út Warkum, dêr't syn eigen widze stien het, om't de Súdwesthoeke folslein oare sinonimen het, sa't we sjen sille. Foar Bolsert deelt Bosje ek de bineaming *f(e)ledderom* mei. De etimology lit ik graech oer oan perf. Buma en

dr. Y. Poortinga. Ik wiis allinnich op 'e wonderlike oerienkomst tusken de Sint Japikster foarmen *fan-* en *vanledderom* mei hwat yn it Grinslander wurdboek fan K. ter Laan op *Ledderom* as in merkenamme, *Van Ledderom*, nei foaren komt en yn it Grinslandersk brûkt wurdt yn inkele idiomatyske útdrukkingen. As dy merkenamme it etimon dêr't it hjir omgiet, biynfloede het, moat biwiisd wurde dat dy namme op It Bilt en spesjael to Sint Japik bikend west hawwe moat. Semantyske oerienkomsten hoecht men dan noch net iens oan to tinken.

3. *hin (de)*, ek wol *hintsje (it)*. De ekstremititeiten oan it fierders hwat lompe gefal hawwe de bineamers faeks it trouwe, mar hwat domme húsdier yn 't sin brocht dat ús aeilokjes follet. Der binne wol mear nammen oan 'e fûgelwrâld ontliend om ark oan to tsjuten. Sa bitsjut de útdrukking *glêzen fûgel* sa folle as 'romer', wylst *pyk* in 'kloske' foar boarizers oantsjut. Bihalven út Bakhuzen is der in tal hin-opjeften út Baerderadeel, t.w. Mantgum (de to Deinum berne briefskriuwster het dêr altyd wenne), Jorwert en Weidum.

4. *hoed (de)*, *hoedtsjettel (de)*. De (hege) hoed wie in oar ding dêr't de steektsjettel mei forlike wurde koe. Lykwols moat men jin to wacht nimme en gean foar de âlderdom fan de steektsjettel ôf op dy fan de heechhoed, om't *hoed* ek in relatyf jonge bineaming wêze kin dy't in oaren út it sté krongen het. De heechhoed op syn bar het fan in oar onderdeel fan de kachel de geklike namme *kachelspiip* krigen. Yn it *WNT* fine wij *hoed II* as in mjitte (om 'e 1000 mingel), dy't to great is om mei it gebrûk fan *hoed* foar 'stektsjettel' forlike wurde to kinnen. Opmerklik is it Flaemske gebrûk fan *hoed* foar in kachelonderdeel, yn it *WNT* op *hoed (I) IV 10* foar ús bigripen justjes minder ondúdlik omskreaun as yn it Antwerper wurdboek fan Cornelissen en Vervliet mei 'kort eind pijp achter eene kachel', yn it Antwerpersk ek *kroes* neamd (sjoch onder *skoukarre*). De wulvjende útstykjende rânne fan de foarplaet het faeks it byld fan de heechhoed oproppen. *Hoed* waard ús opjown út Kimsert, Penjum, Sint Nyk, Sondel, Himmelum, Starum, Koudum, Warkum, (net alheel wis út) Molkwar, wylst fierders de Súdwesthoeke-yn-'t-algemien oantsjut waard as in *hoed*-krite. Ut Wergea waard *hoedtsjettel* meideeld.

5. *kacheltsjettel (de)*. De foarm is ús oandroegen foar Jorwert. It FA-materiael jowt him ek foar Feanwâlden, De Geast en Burdaerd.

6. *keet (de)*, *keettsjettel (de)*. *Keet* fine wij to Heech, Hilaerd, Boksum, Dronryp, de Burdaerder hoeke. To Itens wie it wurd noch bikend fan in boade út Boelensloane-'t Surhústerfean, dy't it, in 50-60 jier lyn, brûkt hie. It *WNT* jowt op *keet I 11* bûten Fryslân de bitsjutting fan in kwantum focht en as fariant fan *kit* de Flaemske 'bitsjutting 'houten of koperen kan of kruik' mei in lid en in tute, hwat dus ticht bij ús *keet* komt (sjoch *WNT* op *kit I 3* en 6).

7. *konkel, de*. It is de namme dy't to Inkhuzen yn it Sudersémuseum foar de tsjettel bikend wie. Wij krigen him ek fan frou E. Eppinga-Prinsen (nou op 'e Gordyk), dy't him to Ossenzijl, yn 'e kop fan Oerisel, heard het yn har âlderlik hûs. Yn Fryslân krigen we him foar Marrum. We kenne it wurd ek út it Grinslandersk en dêrút wurdt it dan ek as synonym VI oanhelle yn it *WNT*. Der moat semantysk nochal hwat lykbrede wurde, sil it oansluten wurde kinnen bij Mnl. *kunkel*, de namme foar in biskaet skip, of bij Heechdútsk *kunkel*, Hollânsk *konkel*, 'wiele'.

Soenen se bisibbe wêze, dan binne de nammen foar de wiele grif de âldsten, ontstien at se binne út it folkslatynske **conucula* (< **colucula*).

8. *skoukarre (de)*. Fan twa kanten waard ús dit synonym opjown foar Wâldsein. De forliking kin komme fan it skouwen mei de stektsjettel, mar ek om't in tsjettel en in karre beide hwat bifetsje kinne. Men moat dêrbij tinke oan karren dy't ticht kinne, bg. oan de heechoppige houten postkarkes op twa tsjillen. Lykas bij *hoed* docht him hjir ek in komplikaesje foar dy't tonearsten faeks net sa earnstich nommen wurde hoecht, mar de muoite fan 't neamen dochs wurdich is. Us meidielster út Mantgum, ienris yn 'e sfear fan kachels en tsjettels, heugde út Langwar nml. it sizzen `toe ju, gau de tsjettel wer op 'e karre!', hwerbij't *karre* `it platte, útboude part fan de kachelspiip' bitsjut.

9. *spoartsjettel, de*. It wurd is op 'e FA bikend foar Dokkum en omkriten en foar Jirnsum. Bij ús omfrage is it net foar 't ljocht komd. Hwat moat *spoar*- hjir oantsjutte?

10. a) *stektsjettel (de)*, b) *ynstek (de)*, c) *ynstekker (de)*, d) *ynstektsjettel (de)*. It binne net de nijsgjirrichste foarmen en se komme om dy reden bij in omfrage faeks ek minder gau foar 't ljocht as de aparte sinonimen. De earste waard ús opjown út Achlum, De Jouwer, Weidum, Sint Nyk, Blije (dêr't *felettrum* folslein onbikend wie) en De Haule, wylst *b* út Wergea, *c* út Sondel, Bakhuzen en Warkum, *d* út Grou, Akkrum, Koudum en Seisbjirrum meideeld waard; Hylpen seit *ynsteksettel*.

Fan alle sinonimen is út literaire boarnen allinnich ienkear *stektsjettel* oerlevere; it komt foar op side 239 fan *Masinist* (1954) fan Barend van der Veen, dy't út Wergea kaem.

*

Hwat opfalt is dat de Wâlden sa min fortsjintwurdige binne. Waerden dêr lytsere kacheltsjes stookt dêr't de tsjettels dochs al ticht genôch bij it fjûr kamen? Ek al jowe we der gjin kaertsje bij - dêrta wie der dochs wer to min materiael - in biskate geografyske spried ha onderskate sinonimen dan dochs, hwat jin nijdwaen kin bij in relatyf jong ding as in stektsjettel. Men kin jin ek fornuverje oer it greate tal sinonimen. Dat de measten oant nou ta net bikend wienen, mei wer ris biwize dat der noch gâns taelmateriael gear to swyljen is dat net fêstlein wie.

Teake Hoekema.

F(e)ledderum

Yn it artikel oer de nammen fan 'e stektsjettel yn *Us Wurk*, jg. 19, s. 33-37 wurdt myn namme neamd yn forbân mei de etymology fan *f(e)ledderum*. Dat komt, om 't ik alris tsjut hie op in mooglik forbân mei it platdútske *Fladrun*. Nochris wer lêzen fan û.o. it artikel fan Irmgard Rehfeld *Fladrun*¹ makket my lykwols huverich om forbân mei dat wurd to ûnderstellen. Beide binne it frij jonge wurden, dy't yn 'e bitsjutting hwat mienskipliks haww, dat wol. *Fladrun* is n.l. in waermwetterkrûkje of -kantsje foar it bêd; it kantsje dêr't men drinken yn meinimt nei it lân, wurdt earne ek sa neamd. Mar de krite dêr't it wurd bikend is, biheint him sa likernôch ta East-Mecklenburg en Vorpommern. De klam leit boppedat op it lêste wurdlied. Irmgard Rehfeld hâldt it dan ek foar in dialektyske werjefte fan Frânsk *flacon*. Né, ik sjoch der ôf.

Y. Poortinga.

1. Niederd. Korrespondenzblatt 66/3, 1959, s. 47-50.